

Chápeš a rozumíš v mluveném spontánním dialogu¹

Zuzana Komrsková

ABSTRAKT:

Pro spontánní mluvu jsou typické prostředky označované slovnědruhově jako částice. Modifikují obsah výpovědi, ale také ji strukturují a zajišťují kontakt s posluchačem. Patří k nim i výrazy *chápeš* a *rozumíš*, které už svou formou naznačují žádost o pozornost či reakci. Analýza v korpusu ORAL2013 ukazuje, že verbální reakce posluchače po nich následuje ojedinelé. Pozice těchto výrazů v textu není náhodná, typicky se objevují na hranicích vět nebo před výrazem, který mluvčí (zřejmě) považuje za klíčový.

KLÍČOVÁ SLOVA:

mluvený jazyk, korpus, částice, dialog, tázací dovětky

ABSTRACT:

Particles are known to be typical characteristics of spontaneous speech. Their function is to modify the content of the statement, to structure the sentence and to ensure contact with the listener. Both *chápeš* and *rozumíš* belong to this group: their form suggests a request for attention or reaction. An analysis of the spoken corpus ORAL2013 shows a rather sporadic verbal response by the listener. Their position in the text is not random, they typically occur at sentence-borders or in front of the word that should be stressed.

KEYWORDS:

spoken language, corpus, particle, dialogue, question tags

ÚVOD

Rozlišování psaného a mluveného jazyka se v teorii komunikační blízkosti a distance P. Kocha a W. Oesterreichera (1985) opírá o rozdíl mezi mediální a konceptuální rovinou. Zatímco mediální rovina se zaměřuje na použité komunikační médium a způsob vnímání, konceptuální rovina se zabývá prostředky a konstrukcemi používanými v typických komunikačních žánrech či situacích, jejichž použití je ovlivněno komunikačním kanálem zvoleným při produkci komunikátu. Z pohledu této teorie se bude následující příspěvek zabývat češtinou mediálně i konceptuálně mluvenou, tedy např. běžným denním dialogem mezi manželi, rozhovorem mezi kamarády či povídáním na rodinné návštěvě. Tento typ mluvené komunikace zahrnuje korpus mluvené češtiny ORAL2013 (Benešová–Křen–Waclawičová 2013), na němž je naše analýza založena.

Běžný, neformální, nepřipravený, spontánní rozhovor bývá popisován jako tematicky i strukturně neorganizovaný, emotivní, orientovaný na aktuální situaci tady

---

¹ Příspěvek byl vypracován v rámci projektu č. 15-01116S *Syntax mluvené češtiny, podporovaného Grantovou agenturou ČR*.

a teď, využívající parajazykové a mimojazykové prostředky. Oproti psanému jazyku se v něm častěji objevují neurčitě, vágní a výplňkové prostředky, elipsy, fragmenty či opakování celých konstrukcí atd. (např. Čmejrková–Hoffmannová 2011). Další rys souvisí s interakčním charakterem mluveného jazyka: mluvčí na sebe vzájemně reagují, kladou si otázky a zodpovídají je, skáčou si do řeči, oslovují se apod. Jedním z prostředků, které mluvčí využívají pro získání reakce od jiného mluvčího, jsou tzv. tázací dovětky. V tomto příspěvku se budeme zabývat dvěma konkrétními dovětky — *chápeš* a *rozumíš* — a jejich funkcí v dialogu.

CO JSOU TÁZACÍ DOVĚTKY

Tázací dovětky můžeme z hlediska slovních druhů řadit k částicím. Ačkoli ty bývají v mluvnících definovány různě, obecně se jim přiřazuje možnost modifikovat větu či celé sdělení vzhledem k pragmatickým potřebám komunikace a vyjadřovat postoj mluvčího k různým aspektům komunikace (adresát, obsah, prostředí atd.). Z jejich podtypů jsou pro tento příspěvek relevantní především částice strukturující text, které podle Mluvnice češtiny 2 (Petr a kol. 1986) mohou signalizovat hranice (části) textu, lineární a implicitní členění. Mluvnice současné češtiny (Cvrček a kol. 2015) přiřazuje do této skupiny výplňkové výrazy, které poskytují mluvčímu čas formulovat své myšlenky.

Jako příklady tázacích dovětek se často uvádí výrazy *vid', víš, že jo/ne,*² *že, ne, jo*. Samotný termín napovídá, že bývají vyřčeny se stoupavou intonací a typicky se objevují na konci větného celku. Intonační průběh je však podle Müllerové (2007) vázán na intonaci předchozí syntaktické konstrukce, k níž se připojují „z hlediska významové pragmatického“. Je-li předchozí úsek vyřčen s koncovou klesavou intonací, pak je tázací dovětek vyřčen dle stejného vzorce; to samé platí pro stoupavou intonaci. Odkaz k typické pozici reflektují také další termíny — *přívětné* (Hausenblas 1962), *přídátčné výrazy* (Müllerová 1966).

Tázací dovětky mohou v dialogu plnit řadu funkcí, které lze označit za pragmatické v širokém slova smyslu. Müllerová (2007) označuje hlavní funkci jako kontakto-ovou, pod kterou rozumí používání tázacích dovětek za účelem získat, udržet, posílit u adresáta pozornost, příp. vyvolat reakci. Jiní autoři (např. Hoffmann 2006; Rühlemann 2007; Lukásci 2009) považují různé aspekty kontaktové funkce za samostatnou funkci, např. potvrzování, značící míru nejistoty mluvčího ohledně vyřčeného, podporování, signalizující svolení pokračovat v hovoru a zároveň naslouchání, výzvu k reakci. Müllerová (2007) dále popisuje funkci členící,³ rytmizační a fyziologickou, jež jsou spjaté s výskytem tichých pauz a nádechů. Nutno podotknout, že jeden výskyt tázacího dovětku může nést vícero funkcí zároveň.

2 Funkcím těchto výrazů v mluvené češtině spontánní (reprezentované korpusem ORAL2013) a mediální (reprezentované korpusem DIALOG) se věnujeme v samostatném článku (Komrsková 2017).

3 Hoffmann (2006) k této funkci přiřazuje i případy, v nichž je tázací dovětek použit pro zdůraznění.

V následující ukázce ze spontánního mluveného dialogu můžeme za tázací dovětek označit kromě slova *ne* i slovesný tvar 2. os. sg. *chápeš*:

A: *ale jinak chápeš třeba sedn korun nám dávali a tak . a lidi prostě na ulici nám dávali třeba kilo chápeš ani nás neznali ↓ ..*

B: *hovno .*

A: *ano . týpek chápeš dvě kila ↓ .. borka na něho . Zuzana NP ze třídy na něho (cito-slovce) čuměla ne .. kámoš jako co ↑ . a ona .. on dal normálně dal dvě kila ne .. to bylo hnedka před školou jak zme začínali vybírat ↓ .. dal *s dvě kila .. že ona ho zastavila ne ↑ . a že . dobrý den přispějte na maturanty ne a tak .. a on . vytáhl peněženku že já nevím jesi mám drobné . a jo mám . a dal dvě kila chápeš .. ona na něho čuměla a on že co ↑ . že . tož počkejte jako . chcete vrátit ne ↑ . a on . no . no tak jo tak . tak mně dej stovku ↓ .. chápeš ale aj tak . kilo chápeš úplně neznámým . na chlast chápeš (smích) . tož do* to bych nedal ↓ .*

Výrazy *ne* a *chápeš* se u mluvčího A objevují typicky na koncích (potenciálních) vět, po kterých často následuje pauza.⁴ Mimoto se výraz *chápeš* vyskytuje i v úsecích přerývané mluvy, kde hranice potenciálních vět⁵ nejsou jasné, např. *ano . týpek chápeš dvě kila .. ; chápeš ale aj tak . kilo chápeš úplně neznámým . na chlast chápeš*. Ukázka naznačuje, že mluvčí používá výraz *ne* tam, kde dochází k reprodukci řeči, a výraz *chápeš* jako výplňkové slovo, kterým získává čas k překonání formulační obtíže.

FUNKCE VÝRAZŮ CHÁPEŠ A ROZUMÍŠ V ANALYZOVANÝCH DATECH

Výrazy *chápeš* a *rozumíš* se v mluveném jazyce vyskytují několikanásobně častěji než v psaném (viz tabulka 1). Podobně je tomu s dalšími výrazy slovesného původu, které mohou plnit funkci tázacích dovětek — *vid' a víš*. Při bližším pohledu do psaného korpusu SYN2015 zjistíme, že vybrané výrazy se vyskytují nejčastěji v beletrii, což není vzhledem k zastoupení dialogů postav překvapivé.

Z frekvenčních údajů v tabulce nelze jednoduše vyvozovat, že všechny výskyty daného výrazu jsou ve významu tázacího dovětku. Je třeba položit si otázku, proč jsou tyto výrazy v mluveném jazyce častější. První z důvodů byl již zmíněn — žánr textu. Korpus ORAL2013 zahrnuje dialogy dvou a více mluvčích komunikujících mezi sebou v tomtéž čase na tomtéž místě, druhá slovesná osoba je tedy nasnadě.

4 Pauza je v korpusu ORAL2013 znázorněna tečkou (kratší pauza) nebo dvěma tečkami (delší pauza). Šipky pro stoupavou a klesavou intonaci, objevující se v některých příkladech, byly přidány autorkou tam, kde došlo k znatelnému stoupenutí/klesnutí, a nejsou součástí korpusu. Hranaté závorky značí překryvy replik.

5 O problematice termínu věta v mluveném jazyce viz Hoffmannová-Zeman (2017) a Hoffmannová-Havlík (2017). Termín potenciální věta, s níž budeme v tomto článku pracovat, vymezujeme jako úsek textu, který bychom ohraničili koncovou interpunkcí. Tento celek naznačíme jeho podtržením. Autorka si je vědoma různých možností ohraničení věty, podtržený celek je obvykle pouze jednou alternativou.

	ORAL2013	SYN2015
chápeš	207,58 ipm ⁶	8,62 ipm
rozumíš	182,92 ipm	6,85 ipm
vid	769,44 ipm	14,47 ipm
víš	2235,58 ipm	91,23 ipm

TAB. 1 Výskyt daných výrazů v mluveném (ORAL2013) a psaném (SYN2015) korpusu.

	ženy	muži
chápeš	127,76 ipm	285,86 ipm
rozumíš	120,21 ipm	244,68 ipm

TAB. 2 Frekvenční distribuce analyzovaných výrazů ve vztahu k pohlaví mluvčích.

Naopak korpus SYN2015 je složen z psaného jazyka beletrie, publicistiky a odborné literatury, většina textů je tedy spíše monologických a ani v beletrii nejsou texty složeny pouze z dialogů. Druhým důvodem by mohlo být používání daných výrazů ve funkci tázacích dověteků. Jako třetí se nabízí idiolekt mluvčího.

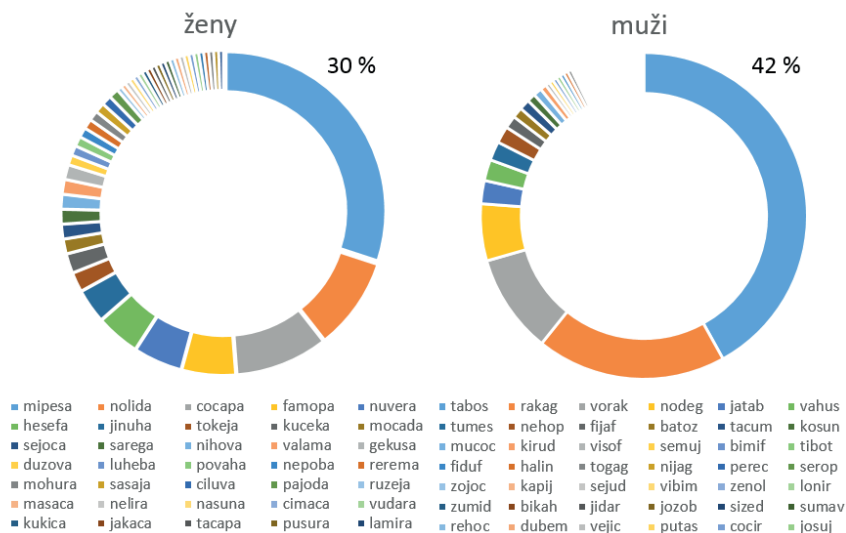
Začneme s posledním důvodem. Frekvenční distribuce (viz tabulka 2) ukazuje, že oba výrazy jsou častěji používány muži. Podíváme-li se však na zastoupení výskytů podle konkrétních mluvčích (graf 1 a 2), zjistíme, že mezi mužskými mluvčími náleží u výrazu *chápeš* 42 % všech výskytů jednomu muži, u výrazu *rozumíš* 40 %. Abychom se vyhnuli analýze idiolektu, měly by výskyty být rozloženy mezi co nejvíce mluvčích (jako u žen v grafu 2). Z toho důvodu jsou pro detailnější analýzu (viz níže) vybírány příklady od různých mluvčích.

Pozici výrazů v datech z korpusu ORAL2013 nemůžeme vztahovat k větě, jak se vyskytuje v psaném jazyce, protože data jsou přepsána s pauzovou interpunkcí. Pozici proto v tomto článku vymezujeme jen k potenciální větě (viz výše). Příklady 1–3 ukazují rozdílné pozice a funkce výrazů *chápeš*, v příkladu 3 i výrazů *víš* a *ne*.

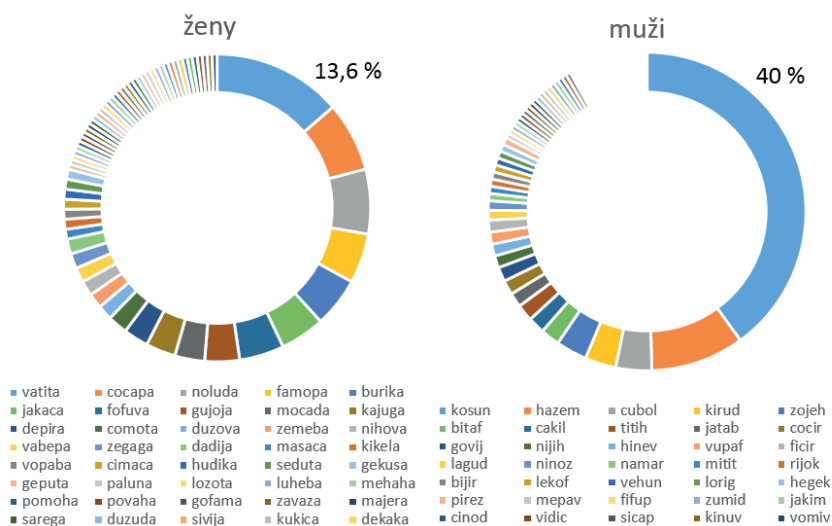
1. *a teď mu řekl chápeš farářovi že pije kůří toto a tak a . a . a z ženskýma co a to a no a .. a .. chápeš tak farář mu něco řekl že ať si odvykládá tych otčenášů deset*

První výskyt *chápeš* se objevuje za kompletní větou (*a teď mu řekl*), přičemž *chápeš* uvozuje specifikaci zájmena *mu*. Druhý výskyt nesignalizuje doplnění či rozvití již řečeného, jeho pozice za neurčitým výčtem činností, které dotyčný prováděl, resp. na začátku věty týkající se farářovy reakce na tento výčet, umožňuje mluvčímu překleout propast neurčitého, přerývaného vyjádření a opět se chopit vyprávění. Funkce obou výskytů by se dala chápat jako uvozovací, přestože v prvním případě se vztahuje k jednomu slovu, ve druhém k celému sdělení; druhému výskytu však lze přiřadit i funkci ukončovací, uzavírací výčet.

⁶ Zkratka ipm označuje normalizovanou frekvenci na milion slov. Vyjadřuje průměrný počet výskytu slova v korpusu (textu) o velikosti 1 milion slov.

GRAF 1 Frekvenční distribuce výrazu *chápeš* podle konkrétních mluvčích a pohlaví.

GRAF 2 Frekvenční distribuce výrazu *rozumíš* podle konkrétních mluvčích a pohlaví.

2. *tak sem tam vlezl až tam už sedělo ale pět lidí ↓ . ty vole tak . chápeš voni voni si tě [vobjednají ↓ . a je vobjednanejch] dalších pět lidí na stejnej termín*

Ve druhém příkladu se výraz objevuje opět před novou částí sdělení, tentokrát se jedná o odklon z vyprávěcí 1. os. sg. do 3. os. pl. Uvozovacím prvkem přechodu z vyprávění o návštěvě u lékaře k vyprávěčovu překvapení nad frontou v čekárně je zde celá část *ty vole tak . chápeš*. Výraz *chápeš* se zde objevuje ve shluku dalších kontakto- vých a výplňkových výrazů.

3. *no a oni jak hráli ty šipky . [nádech] tak **chápeš** to je normální **víš** jak zme šak hráli šipky na tři sta jedna a [vlasně hážeš] do nuly **ne** ↓ . [nádech] **ale** musíš zavřít . dycky triplem nebo dablem . **víš ne** to je prostě ten . takže mega těžké ↓ . [nádech] **a** . (se smíchem) **hej prostě oni . oni to normálně hrají se na dva vítězné . ten jeden zápas .. [nádech] **chapeš** ↓ a za každé vítězství máš bod . a oni prohráli .. mysim . deset tři .***

Třetí příklad ukazuje, jak mluvčí kombinují různé výrazy označitelné za tázací dovětky v jednom nepřerušném úseku mluvy. První *chápeš* se vyskytuje v komentáři k vyprávění, kterým mluvčí přeruší začátek svého vyprávění. Následně naváže výrazem *víš* (ve významu „pamatuješ si“) na téma hraní šipek. Poté se uchýlí ke stručnému shrnutí pravidel, aby mohl ukázat, v čem se odlišuje hra jiných osob, o nichž vypráví. První věta o pravidlech končí výrazem *ne* (s klesavou intonací) a kratší pauzou vyplněnou nádechem. Druhou větu ukončuje pauza (bez slyšitelného nadechnutí) a po ní následuje krátké hodnocení popisovaného způsobu zakončení hry. Hodnotící komentář a popis zakončení jsou odděleny výrazy *víš ne*, jež by se daly chápat jako tázací dovětek k větě o pravidlech, jímž se mluvčí ujišťuje, že posluchač pravidlům rozumí, nebo jako překlenovací část vyprávění. Podobně by se dal interpretovat poslední výskyt výrazu *chápeš*, který následuje po nádechu a nese klesavou intonaci. Je však vyřčen plynule s větou začínající slovy *a za každé vítězství*, mohl by tedy být považován i za uvozovací výraz této věty. Třetí příklad ukazuje nejlépe, že výrazy *chápeš*, *ne* a *víš* nejsou umísťovány nesystematicky na jakoukoli pozici, ale spíše na hranice potenciálních vět.

V řeči jednoho mluvčího se výrazy *chápeš* i *rozumíš* vyskytují poměrně často v téže replice s kratšími tázacími dovětky *vid', víš, ne, jo* atd., ale jejich bezprostřední souvšskyty je spíše ojedinělý (př. 4).

4. *pěkně ho zesměšnil ↓ . pře mu zahráli snad minutové . fanfáry jak nákému monarchovi **rozumíš víš** ↑ . to bylo tak schválně víš udělané*

Souvšskyty *chápeš* a *rozumíš* v rámci jedné repliky jsme našli pouze jednou (příklad 5). Lze je chápat jako zesílené naléhání na posluchače, aby reagoval na klíčový prvek vyprávění, jímž je spaní na boku. Tento prvek je navíc zdůrazněn opakováním. Naléhavost podtrhuje ještě zájmeno *to* a stoupavá intonace.

5. *on sa naučil spávat na boku . **rozumíš** .. **chápeš to** ↑ on sa naučil spávat na boku že prostě ně nechrápal ↓ ..*

Dosud jsme si všímali pouze replik, v nichž se analyzované výrazy objevily. O tom, zda mluvčí, kteří byli právě v roli posluchače, považují tyto výrazy za opravdové výzvy k reakci či odpovědi, by mohl vypovědět širší kontext, zejména následující replika nebo překryv replik mluvčího a posluchače. Vytvořili jsme proto dva náhodné vzorky o velikosti 50 konkordančních řádků pro každý analyzovaný výraz a určovali typ reakce. Zvlášt jsme analyzovali případy, kdy byl za hledaným výrazem zapsán otazník, tj. signál stoupavé intonace.

	chápeš		chápeš?
	1. vzorek	2. vzorek	vše
žádná reakce	40	40	9
souhlas	2	4	6
nesouhlas	1	1	1
smích	1	1	—
druhý mluvčí ⁷ hovoří	6	4	5

TAB. 3 Reakce následující po replice s výrazem *chápeš*.

	rozumíš		rozumíš?
	1. vzorek	2. vzorek	vše
žádná reakce	41	42	14
souhlas	1	4	2
nesouhlas	—	—	—
smích	—	—	1
druhý mluvčí hovoří	8	4	3

TAB. 4 Reakce následující po replice s výrazem *rozumíš*.

Tabulky 3 a 4 ukazují, že nejčastěji (v 74 % pro *chápeš*, v 81 % pro *rozumíš*) nenásledovala po replice s daným výrazem žádná reakce posluchače, že tedy hovořil dál stejný mluvčí. Posluchač však mohl reagovat neverbálním gestem či mimicky a taková reakce není v korpusu zahrnuta, protože se jedná pouze o transkripty zvukových nahrávek, v nichž se z neverbálních reakcí uvádí pouze smích. Uvažujeme-li, že na daný výraz posluchač opravdu nijak nereagoval, domníváme se, že to souvisí s postupným vyprazdňováním lexikálního významu obou výrazů v mluveném jazyce podobně jako u slovesa *vidět* (Kolářová 1997: 79).

Druhou nejčastější reakcí (přibližně 12 % u každého výrazu) bylo převzetí slova posluchačem, aniž by ten vyjadřoval svůj postoj, ale kladl spíše doplňující otázky nebo přidával své postřehy (př. 6).

6. A: *já sem měl taký blok vole ne ↓ .. že já sem nemohl jít dovnitřku ↓ já dyž sem tam viděl ty snobáky piča . v tem Cafě Pierre rozumíš všecky .. [on už . no]*
 B: *[my zme se potom divili kde ses ztratil ↑ jako no]*

Vyjádření souhlasu či nesouhlasu je specifickým podtypem reakce posluchače, protože se zpravidla jedná o krátkou repliku v překryvu (př. 7), příp. (ne)souhlasem začíná posluchačova samostatná replika. Tento typ reakce byl u obou výrazů nejméně častý (10 % a méně u každého výrazu).

7 Označení druhý mluvčí odkazuje k tomu mluvčímu, v jehož replice se nevyskytoval analyzovaný výraz a který byl právě v roli posluchače.

7. A: *jako jemu vyšel a jeho báseň byla vo tom že .. počkej jak to --- ↓ ..du nevim kam a občas si prda dám ↓ . jako **chápeš** prostě jako tohle ? ↑ . [co se mu] tam stane jakoby*
 B: [jo]

Ačkoli jsme se zabývali pouze reakcí posluchače následující po vyřčení analyzovaných výrazů, lze nalézt i případy, kdy reakce předchází (př. 8). Z poslechu příkladu je patrné, že posluchač B nevyjadřuje souhlas, ale dává výrazem *jo* spíše najevo, že mluvčího A poslouchá. Daný výraz může v tomto případě vyjadřovat jak slůvko značící zájem, tak souhlas.

8. A: *a my už do toho vzorníku už se .. dalo prtože . eeeten Brňák ten měl barevné ↓ ...*
 B: *jo*
 A: *... rozumíš ? ↑ . ale nechocholaté jako .. tak už si to do toho vzorníku už se napsaly jako . barvy černá červená žlutá .*

ZÁVĚR

V článku jsme se snažili ukázat, že výrazy *chápeš* a *rozumíš* se v mluveném spontánním dialogu chovají podobně jako výrazy *vid', víš, ne, že jo* apod., označované jako tzv. přídatné či přívětné výrazy, tázací dovětky nebo částice strukturující text. V mluvené češtině se vyskytují na podobných pozicích, zejména na hranicích potenciálních vět. Jejich funkci v této pozici lze chápat jako strukturační či uvozovací, neboť pomáhají např. oddělovat vsuvky od vyprávěného děje nebo vyplnit místo, kde mluvčí neví, jak se vyjádřit či jak plynule navázat. V pozici před vytčeným slovem (nebo slovním spojením) dodatečně připojeným k předchozí větě lze jejich funkci označit za upozorňovací.

Dále jsme se v článku snažili ověřit sílu kontaktové funkce, kterou Müllerová (2007) staví na první místo, prostřednictvím reakce posluchače následující po vyřčení analyzovaných výrazů. Nejčastěji nenastala žádná verbální reakce, což znamená, že buď druhý mluvčí nereagoval, nebo reagoval neverbálně. V tomto případě je přepis zvukové nahrávky nedostatečný, neboť nezachycuje neverbální prostředky (výjimku tvoří smích, který je v prepisech občas zachycen). Také jsme se pokusili o hrubou analýzu intonace v okolí zkoumaných výrazů, bohužel kvalita zvuku se v nahrávkách různí a u některých příkladů ji nebylo možno určit. Přesto se z tohoto pokusu odvažujeme souhlasit s Müllerovou (2007), že intonace tázacího dovětky závisí na intonaci věty, s níž se sémanticky pojí.

Častější výskyt výrazů *chápeš* a *rozumíš* v mluveném korpusu oproti psanému je dán jejich různými funkcemi. Mluvčí používají tyto výrazy pragmaticky, snaží se jejich prostřednictvím zaujmout posluchače, vyvolat jeho reakci nebo zdůraznit vybranou pasáž. Také je možné uvažovat o vlivu idiolektu; výraz může mluvčí používat z důvodu obliby a po čase si vybrat jiný. Podle našeho názoru lze říci, že oba výrazy zvyšují koherenci mluveného projevu.

BIBLIOGRAFIE:

- Benešová, L. — Křen, M. — Waclawičová, M. (2013): *ORAL2013: reprezentativní korpus neformální mluvené češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z [www: <http://www.korpus.cz>](http://www.korpus.cz).
- Cvrček, V. a kol. (2015): *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum.
- Čmejrková, S. — Hoffmannová, J. (eds.) (2011): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.
- Hausenblas, K. (1962): O studiu syntaxe běžně mluvených projevů, in: Bauer, J. a kol. (eds.), *Otázky slovanské syntaxe I*, Praha: SPN, s. 313–323.
- Hoffmann, S. (2006): Tag questions in Early and Late Modern English: Historical description and theoretical implications, *Anglistik* 17. 2, s. 35–55.
- Hoffmannová, J. — Havlík, M. (2017): Hledání jednotky mluveného projevu: replika, výpověď, promluva, in: Chocholová, B. — Molnár Satinská, L. — Múcsková, G. (eds.), *Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*, Bratislava: VEDA, s. 433–441.
- Hoffmannová, J. — Zeman, J. (2017): Výzkum syntaxe mluvené češtiny: vstupní inventarizace problémů, *Slovo a slovesnost* 78. 1, s. 45–66.
- Koch, P. — Oesterreicher, W. (1985): *Sprache der Nähe — Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld und Sprachgeschichte*, *Romanistisches Jahrbuch* 36, Berlin — New York, s. 15–43.
- Kolářová, I. (1997): *Vliv komunikace na významové posuny některých sloves*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Komrsková, Z. (2017): What Does *že jo* (and *že ne*) Mean in Spoken Dialogue, *Jazykovedný časopis* 68. 2, s. 229–237.
- Křen, M. — Cvrček, V. a kol. (2015): *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z [www: <http://www.korpus.cz>](http://www.korpus.cz).
- Lukásci, Z. (2009): Language and gender. How question tags are classified and characterised in current EFL material, in: Lugossy, R. — Horváth, J. (eds.), *UPRT 2008: Empirical studies in English applied linguistics*, Pécs: Lingua Franca Csoport, s. 191–205.
- Müllerová, O. (1966): K syntaxi nepřipravených mluvených projevů (Přídavné výrazy a konstrukce), *Slovo a slovesnost* 27. 2, s. 118–126.
- Müllerová, O. (2007): Postpozitivní *žejo, jo* ve vzpomínkovém vyprávění, in: Hoffmannová, J. a kol. (eds.), *Čeština v dialogu generací*, Praha: Academia, s. 291–297.
- Petr, J. a kol. (1986): *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- Rühlemann, C. (2007): *Conversation in Context. A Corpus-Driven Approach*. London: Continuum.